

ВІДГУК

офіційного опонента **Кузікової Світлани Борисівни**,
доктора психологічних наук, професора, завідувачки кафедри психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,
на дисертаційну роботу **Пуденко Ірини Віталіївни**
на тему «Суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з
органічним ураженням нервової системи»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність дисертаційного дослідження «Суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи» зумовлюється кількома важливими аспектами.

По-перше, проблематика дослідження, запропонована І.В.Пуденко, є надзвичайно актуальною в контексті глобальних тенденцій до зростання кількості дітей із порушенням розвитку і відповідно до зростання психологічних проблем в осіб, які виховують таких дітей.

По-друге, позначається недостатня кількість емпіричних робіт, що комплексно вивчають вплив чинників на суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи (ОУНС).

По-третьє, сучасна система реабілітації в Україні потребує зміщення фокусу із суто медичної допомоги дитині на комплексну підтримку всієї родинної системи, де психологічне благополуччя матері є базовою умовою ефективного відновлення дитини.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Завдання дослідження І.В.Пуденко повністю відповідають меті та уможливають її досягнення. Вибрані теоретичні, емпіричні та математико-статистичні методи дослідження ґрунтуються на чітко визначених об'єкті та предметі роботи. У свою чергу, мета і завдання підпорядковані логіці теоретичного аналізу та формувального експерименту. Доцільно підкреслити єдність представленої роботи як цілісного, структурно завершеного дослідження, де існує системний взаємозв'язок між завданнями, теоретико-методологічною новизною і практичними результатами.

Положення і висновки дисертаційного дослідження є результатом комплексного наукового пошуку, виконаного авторкою на високому науковому рівні. Якісно здійснений теоретичний аналіз сутності суб'єктивного благополуччя дозволив дисертантці вийти на рівень глибокого емпіричного моделювання. Репрезентативна вибірка матерів і дотримання процедурно-діагностичних вимог свідчать про високу достовірність отриманих результатів. Достовірність та обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечена застосуванням сучасного математико-статистичного апарату. Зокрема, це кореляційний, кластерний та регресійний аналіз.

На особливу увагу заслуговує етап формувального експерименту. Ефективність авторської «Програми психологічної підтримки матерів» підтверджена, зафіксовано статистично значуще зниження рівнів депресивної симптоматики та тривожності в експериментальній групі на фоні об'єктивного погіршення цих показників у контрольній групі під впливом хронічного стресу.

Усі результати виглядають переконливо, характеризуються високою аргументованістю і не викликають сумнівів щодо інтерпретації. Висновки дисертаційної роботи повністю відповідають поставленим завданням і мають вагоме прикладне значення.

Оцінка змісту дисертації та її завершеності в цілому

Дисертаційна роботи складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, репрезентативного списку використаних джерел, а також інформативних додатків, що посилюють доказову базу роботи.

У вступі дисертації висвітлено актуальність і ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми, чітко окреслено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, сформульовано положення щодо наукової новизни та практичного значення отриманих результатів, можливості впровадження їх у практику.

Результати теоретичного аналізу літератури відповідно до завдань дослідження презентовано в *першому розділі* дисертації **«Теоретико-методологічний аналіз проблеми суб'єктивного благополуччя: понятійний апарат, теоретичні підходи, структура та чинники»**. Авторкою представлено понятійний апарат проблеми суб'єктивного благополуччя (благополуччя, суб'єктивність, суб'єктність) та суміжні поняття (щастя, якість життя, задоволеність життям). Визначено основні підходи до вивчення суб'єктивного благополуччя: гедоністичний, евдемоністичний, інтегративний: теорія

самодетермінації особистості; модель багатовимірного благополуччя PERMA; модель цілісного благополуччя SPIRE; теорія благополуччя як складної адаптивної системи (М. Фабіан). Виокремлено основні чинники, що визначають суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи. Особливу увагу приділено психологічним особливостям батьків, які виховують дітей із порушеннями розвитку: підкреслено їх підвищену емоційну напруженість, хронічний стрес і потребу в психологічній підтримці. Запропоновано авторське визначення суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС, та побудовано теоретичну модель його чинників з урахуванням когнітивних, афективних та конативних компонентів.

У другому розділі дисертаційного дослідження **«Емпірична частина дослідження суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи»** здійснено обґрунтування психодіагностичного інструментарію для проведення емпіричного дослідження; надано характеристику вибірки досліджуваних (171 особа, із них 93 – матері, які виховують дітей з ОУНС, 36 – матері дітей з РАС та 42 – матері нормотипових дітей). Проведено порівняльний аналіз представниць трьох груп дослідження за критеріями суб'єктивного благополуччя та його компонентів, рівнів депресивної симптоматики і тривожності, а також за показниками резильєнтності, посттравматичного зростання, домінантних копінг-стратегій та ціннісних орієнтацій матерів. Авторкою було встановлено кореляти суб'єктивного благополуччя матерів дітей з ОУНС, до яких належать: тривожність; депресивна симптоматика; копінг-стратегії «орієнтація на емоції», «орієнтація на вирішення завдань», «уникнення» та субшкала «соціального відволікання»; цінності: «самостійність», «доброзичливість», «стимуляція», «гедонізм»; індекс ПТЗ; резильєнтність; суб'єктивна оцінка тяжкості хвороби дитини; оцінка фінансового становища сім'ї. За допомогою регресійного аналізу І.В. Пуденко з'ясувала, що чинниками суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС, є: суб'єктивна оцінка тяжкості хвороби дитини як «дуже тяжкої», рівень депресивної симптоматики, рівень тривожності, цінність «доброзичливість» і копінг-стратегія «соціальне відволікання». Виокремлено три типи матерів залежно від рівня їх суб'єктивного благополуччя: а) вразливий – із низьким рівнем; б) адаптивний – із помірним рівнем; в) ресурсний – із високим рівнем. Для кожного кластеру представлено детальне описання їх характеристик.

Підкреслимо, що дослідниця продемонструвала високий рівень володіння статистичними методами аналізу емпіричних даних і в ході аналізу отриманих

даних вдало «балансувала» між різними статистичними методами та коефіцієнтами. Це дозволило, зокрема, провести порівняльний аналіз підгруп, що дало можливість висвітлити їх специфіку.

У *третьому розділі* дисертаційного дослідження **«Прикладні аспекти оптимізації суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи»** представлені особливості забезпечення психологічного супроводу та психологічної підтримки матерів, які виховують дітей із порушенням розвитку, з метою підвищення рівня суб'єктивного благополуччя. На підставі результатів теоретико-емпіричного дослідження авторка підготувала та реалізувала програму психологічної підтримки матерів, які виховують дітей з ОУНС, з вразливого та адаптивного кластеру. Апробація програми передбачала проведення різних форм роботи: психоедукація, техніки релаксації, техніки самопізнання, майндфулнес-практики та інтеграція досвіду, що включає систему індивідуальних завдань для самостійного виконання. В результаті апробації програми виявлено зростання показників добробуту в частини матерів та статистично значуще зниження депресивної симптоматики і тривожності в усіх матерів. Результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої програми.

Висновки і результати дослідження є достовірними, оскільки забезпечені кількісним та якісним аналізом різноманітних теоретичних джерел, адекватними методами збору та обробки емпіричних даних.

Наукова новизна та достовірність наукових положень, обґрунтованих за результатами дослідження

Наукова новизна та достовірність наукових положень, обґрунтованих за результатами дисертаційного дослідження І.В. Пуденко, не викликають сумнівів і свідчать про високий теоретико-методологічний рівень виконаної роботи. В дослідженні вперше розроблено та цілісно обґрунтовано концептуальну та операціональну модель суб'єктивного благополуччя матерів, що виховують дітей з ОУНС, яка інтегрує когнітивні, афективні та конативні компоненти: когнітивний (суб'єктивна оцінка) – діагноз і тяжкість хвороби дитини, матеріальне забезпечення сім'ї та стан сімейної системи; афективний (індивідуальне переживання) – тривожність, депресивна симптоматика та емоційна стабільність; конативний (здатність до ефективного функціонування) – резильєнтність, копінг-стратегії, трансформація травмівного досвіду та ціннісні орієнтації.

Дослідницею вперше здійснено глибоку типологізацію зазначеної категорії жінок на основі математичного аналізу, що дозволило виокремити три стійкі

психологічні типи матерів – вразливий, адаптивний та ресурсний. Суттєвим науковим здобутком авторки є доведення того факту, що когнітивна репрезентація хвороби дитини, яка виражається в суб'єктивній оцінці матір'ю її стану як «дуже тяжкого», виступає значно потужнішим предиктором внутрішнього неблагополуччя, ніж об'єктивний медичний діагноз. Подальшого розвитку в роботі набули наукові уявлення про роль хронічної тривожності та депресивної симптоматики як латентних чинників, що утворюють деструктивне емоційне тло і безпосередньо знижують рівень суб'єктивного добробуту матерів під тиском щоденного стресу. На особливу увагу заслуговує розробка та експериментальна апробація авторської програми психологічної підтримки, яка розкрила механізми адаптивної трансформації життєвої філософії матерів – від фрустрації через брак особистих досягнень до віднайдення внутрішніх екзистенційних сенсів у поточному процесі життєдіяльності.

Достовірність і надійність сформульованих у дисертації положень повністю забезпечена чіткою методологічною базою, відповідністю використаного діагностичного інструментарію меті та завданням дослідження, а також репрезентативністю вибірки. Математико-статистична обґрунтованість отриманих даних не викликає сумнівів завдяки коректному застосуванню широкого спектра методів, серед яких – кластерний аналіз для типізації досліджуваних, кореляційний аналіз для визначення взаємозв'язків благополуччя з особистісними характеристиками, а також регресійний аналіз для побудови чіткої прогностичної моделі чинників-предикторів. Крім цього, достовірність результатів формувального експерименту надійно верифікована за допомогою Т-критерію Вілкоксона та рангової бісеріальної кореляції, які чітко зафіксували статистично значуще зниження рівнів депресії та тривожності в експериментальній групі, що повністю підтверджує практичну ефективність і обґрунтованість впровадженої програми підтримки.

Значення отриманих дослідницьких результатів для науки і практики освітньої діяльності

Результати дисертаційного дослідження мають значне теоретичне і практичне значення як для розвитку психологічної науки, так і для розробки ефективних програм психологічної підтримки матерів, які виховують дітей з ОУНС, підвищення якості їхнього життя. Отримані результати можуть бути використані практичними психологами, спеціалістами центрів соціальних служб, консультантами реабілітаційних і корекційних центрів, а також фахівцями освітніх і медичних закладів для організації цілеспрямованої психологічної

підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Результати дослідження можуть бути інтегровані в програми з професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в галузі психології.

Таким чином, здобуті результати не лише сприяють поглибленню наукових знань, а й мають реальну прикладну цінність, особливо в умовах зростання потреб у психологічній підтримці батьків, які виховують дітей з порушенням розвитку.

Повнота висвітлення основних наукових результатів у публікаціях

Кількісні та якісні показники наукових публікацій, що відображають результати дисертаційного дослідження, відповідають встановленим вимогам і свідчать про належний рівень апробації основних положень роботи. Загалом зміст дисертації висвітлено в 10 наукових публікаціях, серед яких: 4 статті (2 у співавторстві) у виданнях, включених до переліку фахових видань МОН України; 1 стаття – у науковому виданні іншої держави; 5 – у матеріалах і тезах Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій. Аналіз змісту зазначених публікацій свідчить про достатню повноту викладення в них основних положень дисертації.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Аналіз дисертаційної роботи Ірини Віталіївни Пуденко засвідчує, що дослідження виконано з дотриманням усіх вимог академічної доброчесності. У тексті роботи чітко зазначено, що дисертація містить результати власних досліджень, а використання ідей, результатів і текстів інших авторів супроводжується належними посиланнями на відповідні джерела. Порушень академічної доброчесності в роботі не виявлено. Оригінальність наукових результатів підтверджується їх новизною, відповідністю сучасному стану досліджуваної проблематики та наявністю публікацій за темою дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

В цілому позитивно оцінюючи проведене дисертаційне дослідження та одержані результати, вважаємо за необхідне виокремити дискусійні положення і висловити відповідні зауваження та побажання.

1. Авторка здійснила серйозний теоретичний аналіз феноменології добробуту особистості, проте бажано глибше розкрити співвідношення понять «суб'єктивне» та «психологічне» благополуччя, аналіз яких дозволив би чіткіше окреслити теоретико-методологічні засади дослідження.

2. Зважаючи на прикладну значущість отриманих емпіричних результатів, у роботі варто було б більш детально висвітлити вплив ширшого спектра соціальних факторів (таких, як щільність і якість соціальних зв'язків, залученість до

спільноти або наявність неформальної підтримки оточення) на рівень суб'єктивного благополуччя матерів, оскільки врахування мікро- та макросоціального контексту життєдіяльності родин могло б суттєво збагатити уявлення про зовнішні детермінанти їхньої психологічної стійкості.

3. Додаткового обґрунтування потребує питання про роль емоційної залученості батька та якість партнерських взаємин як чинників, здатних суттєво модифікувати представлену модель суб'єктивного благополуччя матері в межах єдиної сімейної системи.

4. Дисертантка ґрунтовно підійшла до планування вибірки досліджуваних, проте поза окремим аналітичним висвітленням залишився чинник тривалості виховання дитини з порушенням розвитку, аналіз якого міг би суттєво доповнити розуміння динаміки та особливостей трансформації суб'єктивного благополуччя матерів на різних етапах проживання хронічного стресу.

Указані зауваження та побажання не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження як такого, що є завершеним, самостійним і цілісним, має наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Загальний висновок

Актуальність теми, самостійність і завершеність здійсненого дослідження, наукова новизна, теоретична та практична значущість отриманих результатів дають підстави для такого загального висновку. Дисертаційна робота Ірини Віталіївни Пуденко «Суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи» відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 053 «Психологія» та вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.2013 року № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року, а її авторка, **Пуденко Ірина Віталіївна**, заслуговує на присудження ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент –

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології

Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

